

ЕПИТАФ ЈЕДНОМ ГРОБЉУ

„Кад лаж окужи свијет,
вјере пљују једне другима на молитве,
а тад ни мртви не почивају у миру.“

Аноним

Бијело Бучје, као и сијасет босанских села, смјештено је повисоко у брдима која су испарчана стрмим пропланцима и дубоким кланцима и кроз која се котрљају дивљи потоци. Чудан рељеф, измишљен за сликаре, обилује свиме што природа може подарити, једино је био и остао оскудан са пространим равницама. Главни друм, којим се у вријеме мог дјетињства ходило, од главне регионалне цесте пентрао се уз камењар, шуму, пресијецао клисуре, обавијао око избочених брда, кривудао кô змија око разбацаних засеока. Једина равна ледина, као оаза у пустињи, бјеше на пола пута, на самом узвишењу по изласку из засеока Бешлија. На тој заравни су се друмови рачвали под правим углом, од друма који води у главни заселак, одвајао се колски пут за заселак Ђогатовиће. У троуглу између путева прострла се равна и затегнута ледина, увијек чиста, зелена и неком чаробном свјетлошћу обасјана. Бјелобучани су је звали различито. Овдашњи Срби избјегавају у изговору слово „х“ и гдје је неопходно, муслимани га опет трпају и гдје му није мјесто, тако су једни равницу звали „Кава“, а други „Кахва“. Назив потиче од давних времена када је, наводно, неки кафеџија ту држао кафану која се надалеко прочула по доброј кафи коју је, причају, туцао ћускијом у некој удубљеној

каменој посуди. На тој ледини, ако би вријеме погодовало, редовно би одморила старија чељад идући у село, јер их је питома ледина просто мамила себи. Одмарало се, обично, украј равнице, испод једне крошњасте јабуке која се надвијала из Ђогатовића међе, док смо ми ђаци, враћајући се из школе у Турбету, ту свакодневно сат-два јурили гумену лопту.

Али, како овдје ништа није савршено сем људске муке, човјек је све оскрнавио и унаказио, тако би и са овом равном ледином. У прикрајку, ближе путу који води Ђогатовићима, бијаше један брежуљчић поред којег је штрчао један заобљени камен подобро урастао у земљу као и остали крајпуташи. То је наказило затегнуту равницу као чир чисто и затегнуто момачко лице. Ух, како нам је то ометало игру када би се играло пред голом у близини тог брежуљчића. Један дјечак који бијаше вјешт дриблер, лопту би одгурао до камена, а ми који смо настојали да му је одуземо, ногом смо, почесто, шутнули онај камен. А како смо, обично, за лоптом јурили босоноги, често је било јаукања: јој моји прсти!

Једном послије утакмице у којој су и моји прсти осјетили тврдоћу оног камена, због болова који су ме још чинили зловољним, предложио сам друштву да тај камен извадимо, а брежуљчић заравнамо, како нам се сличне ствари и даље не би дешавале. Сви моји другари то подржаше као паметну идеју, предлог би прихваћен, једном другару, чија је кућа била близу, рекосмо да сутра донесе будак и лопату да се коначно ријешимо тог камена који нам омета игру.

Наредног априлског дана, омамљени љепотом сунчеве свјетлости и мирисом разноликог биља ижђикалог по међи изнад нас, поваљали смо се по ледини. У заказано вријеме дође наш другар са будаком и лопатом, баци алатке поред наших торби, те се и он поребарке опружи

крај нас. Није нам се журило. Бијаше самотно доба дана, главним друмом нико не пролази. И таман да се дамо на посао, наједном се по ледини расплинуше овце. Иза њих се појави времешни Суљан са рукама забаченим на леђа. Прошао је преко ледине, стао испод брежуљчића, онда се окренуо према истоку, подигао дланове спрам лица, нешто шапутао, затим склизнуо длановима низ лице као у молитви. Потом је нас одмјерио летимичним погледом, поглед му се закова на нашим алаткама, опет га сврну нама и упита, откада се будаци и лопате носе у школу. Суљан је говорио више кроз нос, због тог је сувише мумлао, али и поред тога, говорило се да његова ријеч и љетна киша злата вриједе. Био је шкрт на ријечима, а од свих послова највише је волио да чува овце. Кад га је неко питао зашто не воли пуно причати и што воли чувати овце, он је рекао:

„Празан говор и хајванско преживање не служе ничему, а с хајваном другујем, зато што у хајвану нема зла као у инсану.“

А кад се његова снаха спрема да иде хоци да јој сину направи записе, Суљан јој је рекао:

„Невјесто, цаба идеш хоци, записи му неће помоћи јер мали има црва у глави, а црва ћете одстранити тако што ће те му на ухо ставити купусни лист, на који ће црв брзо сам испузати.“

У селу бијаше један несташан момак који је чинио свакакве несташлуке па бијаше велика брига читавој породици. Сретне његов отац Суљана пожали му се на сина и упита га, шта он мисли, може ли се његов несташни син икако привести памети?

„Море, ништа лакше! Само га ожени и ствар је свршена!“ гласио је Суљанов кратки одговор.

Збиља је и било тако, с прва јесени су момка оженили и он се окани свега што не ваља.

Зарад тога, без обзира на мумлање, Суљана су сви уважавали као мудра чову који све зна. Ми, дјечаци смо га нарочито уважавали, јер нам се неким чудом наметао да га упоређујемо са мудрим старцима из бајковитих прича. И гле чуда, ја који сам тада имао тринаест година, одважио сам се да му кажем шта смо наумили, мислећи да ће се то Суљану допасти и да ће нас похвалити.

„Поганци једни, знате ли ви да је то гроб чо'јеков? Зар вам до сада то нико није рек'о?“ – изрече он то са нарочитом срџбом и при том нас ошину смраченим погледом.

Рекосмо у један глас да то први пут чујемо, а и он је, вјероватно, са наших лица прочитао нашу безазленост, на лицу му се видјело да је ријешен да нам ишчупа штетне мисли, сједе испред нас по турски, све нас обујми хипнотичким погледом, па отпоче:

„Морам вам рећ шта је туј, јербо видим да о томе ништа не знате! Прича казује да је тај чо'јек био франачки војник. Немојте се чудити, јер су овом земљом ходили свачији војници. Уфатили га турски сејмени, потворили га да је ухода и осјекли му главу на оном пиклићу повиш Софијине куће. Његово правдање да је залутџ, није му помогло. Оданде је, тај несретник, дотрчао довде, носећи своју одсјечену главу у рукама. Овди је пао јер га је туј душа напустила. Наше учење каже да то могу урадити само праведни, тада су то и сејмени увидили, па су тијело укопали, како божија заповијест налаже, ђе је праведник пао. Чим се то прочуло, неки добри чово је, ради севапа, гроб оградио. У тај вакаат овди је била кахвана па је туј свраћао свакакав милет. Тако су, веле, овуда наишла двојица пјаних хрсуса, изгулили ограду и бацили је преко пута. Други дан се један од њих дамлаис'о, а седми дан умро у тешким мукама, док је онај други помахнитџ јер му се кажу тај Франак сваку ноћ указиво у сну и пито га што му је кућу срушио. Послије тога ни кахвеџија ни-

је имò мира, и њему се као и многим људима који су овуда обноћ пролазили, указиво чо'јек у бјелади, некад малехан кò дијете кад се роди, некад велик – за небо све-зо. И да сте случајно урадили, што сте канили, ни ви не бисте добро прошли. Зато, клапци једни, добро упамтите, гробља, или како ми муслимани кажемо мезарја, су света мјеста, зато што у њима почивају нечије кости, а и хајванску кост је грихота нагазити. А што су гробља све-та? Зато што нас све та мјеста чекају! Видили сте да сам ја томе гробу проучио молитву, и тако ураде сви добри људи без обзира крај чијег гробља пролазе“, рекао је на крају Суљан и потом отишао за својим овцама.

Суљанове ријечи су на нас дјеловале некако мистично и богобојазно, сви смо се утркивали да их на што више мјеста препричамо. Да ли се, збиља, дотада о том гробу није ништа знало, или су они који су то знали ћутали да не би поново у свијет угонили страх од приказа, тек тада су потекле различите приче о погубљеном војнику и његовом гробу. Неки мјесец дана иза тога пролазници су били запањени кад су око гроба на Кави угледали ограду. Око четири храстова колца, на простору два са два метра, приковано је четири реда грабових притки, што је личило на мали боксерски ринг. Послије се сазнало да је то урадио један побожни муслиман којем се нису дала дјеца, а само годину дана доцније жена му родила сина. Удес који је уприличио гроб непознатог Француза, на-пречац је, чини ми се неком метафизичком силом навео мјештане Бијелог Бучја, и Србе и муслимане, да сваки гроб и гробље поимају светим мјестима. Тада су сви прионули на уређења и ограђивања гробља, неко се чак сјетио да огради и један гроб у шуми у којем је, рекоше, сахрањен њемачки војник убијен четрдесет и треће године. За чудо велико, иако су у то вријеме Нијемци сматра-

ни највећим непријатељима, ограђивање тог гроба нико није оспоравао и приговарао.

Некако у то вријеме, једне недјеље, наши домаћини су се окупили на гробљу с намјером да закрпе рупе у испроваљиваном плоту. Наше, српско гробље, бијаше смјештено на обронку брда Маринковац, брдо личи на коњска леђа, а гробље је у оном дијелу које подсећа на коњске сапи. Тај трапезни пристранак с једне стране омеђен приватним њивама, с друге смрекама и грабовим грмовима, сунце обасја чим се иза горе помоли. Гробље бјеше елипсастог облика, смјештено у дно пристранка, заузимало је простор од око два и по дунума, а у њему су се сахрањивали: Невићи, Шарићи, Васиљевићи, Бузанчићи, Пургићи, Ђогатовићи и Малиновићи. Ту су покопани и Савићи који су на загонетан начин изумрли. Три српске породице из засеока Бешлија – Каурин, Малић и Деспотовић нису припадали нашем гробљу, они су се сахрањивали у Доњој Требеуши, а како је до тога дошло, то ни најстарији нису умјели ваљано објаснити. Тек пред крај осамдесетих, Каурини су једну своју њиву одредили за гробље, у једном углу су саградили малу капелицу и све скупа оградили. Угледни домаћин Ђорђо Каурин и његова супруга били су први и једини покојници који су у њему сахрањени.

У то вријеме наше гробље је било ограђено плотом од грабовог прућа, у врх гробља у једној заравни, на каменој подзиди, бијаше трошна капела брвнара покривена шиндром. Шиндра је већ била подобро иструла, па је у вријеме молитве или сахране, уколико искрене киша, неко је над свештениковом главом морао држати кишобран. Домаћини који су дошли да поправљају плот, прво су повели разговор о поправци крова на капели, а кад се требало дати на посао због којег су дошли, неко је рекао да од те крпљачине нема користи, те предложио да се ку-

пе пружни шљевери, које је Жељезница у то вријеме продавала по некој багателној цијени, да се купи жица и да се тако проблем ограде ријеша за дуже вријеме. За чудо божије сви су то подржали и прихватили приједлог, поготову што до тада никад није било сагласности ни око било чега. Све је то прибављено те седмице, а већ наредне недеље сви одрасли мушкарци су били на гробљу, с чврстом намјером и великом вољом да се тај дан гробље огради. Од раног јутра сви су прионули на посао, једни су цијепали шљевере на пола, други су их протесавали и шиљили, трећи су шиљасти дио палили на ватри, а потом умакали у изгорено уље да што дуже трају у земљи, неки су копали рупе и у њих чврсто углављивали колчеве, пета група је за њима затезала и покивала челичну жицу у пет редова. Негдје у сред тога посла на гробљу се појави Суљан гегајући за својим стадом. Ишао је од групе до групе, загледао послове које обављају, ништа није говорио, али се на његовом лицу читаво задовољство. Када је дошао до групе која је заглављивала колчеве, сачињавали су је виђенији људи, рекао је: „Аферим! И ви сте утуфили ђе нам је свима мјесто, али ови ваши мртви што леже овди биће вам зафални тек кад и ону капелу поправите. Кад будете то радили, и ми муслимани ћемо помоћи, и парама и радом!“ То је рекао и отишао за својим стадом.

Гробље је ограђено, а послије цјелодневног рада сјело се у капелу да се призалогаји и уз ракију благослови што је урађено тога дана. Неко је повео разговор, да би прије Спасовдана, кад је молитва у селу, требало и кров на капели поправити. На то се неко надовезао да зна једног дрвдјељу у Караули који поткрадом теше шиндру, вели, упитаће га пошто му је. Један човјек који се бавио дунђерлуком одмах је рекао колико је шиндре потребно за читаву капелу. Не знам кад је и пошто је шиндра погође-

на, али знам да су једне мркле ноћи, сат прије поноћи, двадесет људи са осамареним коњима отишли по шиндру, а послије сам чуо да су се вратили у три сата иза поноћи. Одмах наредне недеље, већ у раним јутарњим сатима, на гробљу су се окупило сви способни мушкарци и тај дан је капела покривена новом шиндром. Прије покривања премазана је изгорелим уљем, колико због заштите од кише, толико и због очију сеоског шумара.

Дан учи Спасовдана, на гробљу се искупила бројна чељад, гробље је отријебљено, капела пометена и украшена различитим миришљивим цвијећем, којег су дјевојке назадијевале по свим доступним шипилима, а споменици су испоправљани и очишћени од лишаја и маховине. Тада у гробљу није било скупих мермерних споменика, махом бјеху равнокраки крстови од бијелог тесаног камена, приближно исте величине, исписани ћириличним писменима и сви су почињали са: Овдје почива раба Божија... У самој средини гробља била су и два помало чудна крста. Истесани од бијелог камена, некако плочасти са висином од једног метра, хоризонтални краци су били много краћи него код осталих крстова, зуб времена уништио је слова, остало је само још понеко које казује да су били исписани ћириличним писменима. Говорило се да је таквих крстова било много и да их је већина нестала у вријеме туске владавине.

Вријеме је учинило своје. Неколико нас из послијератне генерације разишли смо се по градовима, али свеједно, село у ком смо рођени и наше гробље никада нисмо заборављали. Долазили смо барем једном годишње, на Задушнице, или на Спасовдан, а и кад смо били спријечени нечим, наше „ја“ у те свечане дане је било тамо, без двојбе. Крајем осамдесетих, направљена је нова зидана капела са малим звоником у који је уметнуто месингано звоно, а на врху се свијетлио месингани крст. У

капелу је уведена струја и вода, начињен камени олтар, гвоздени свијећњаци испуњени пијеском, око зидова дрвене клупе, на источном зиду велика икона Богородице са Младенцом у наручју, на улазу у гробље нова гвоздена капија, а кад је крајем осамдесетих у Бијело Бучје доведен асфалтни пут, од њега до гробља булдожером је прокрчен широки друм, тако да се покојник могао довести колима до гробља. Наш травнички прото Свето Зечевић, по свим селима је хвалио своје малобројне парохијане из Бијелог Бучја. Коначно, на гробљу наших покојника завладао је исконски духовни мир.

У јесен деведесет и прве, на Крстовдан, отишао сам на гробље да баби Јованки и недавно трагично настрадалом другару Недељку Малиновићу ужежем свијеће и предам покој. Тада је у гробљу било и неколико споменика од црног и бијелог мермера. У гробљу затекох деда Јевту. Он је бдио над гробљем и капелом. Старац је тада имао осамдесет и једну годину, али још увијек се држао добро, како тјелесно још боље душевно. Тог побожног и благородног старца сви смо вољели на свој начин, јер бјеше један од малобројних људи који при себи није имао ни зависти ни похлепе, радовао се свачијем напретку и помагао сваком кад је устребало. Многе покојнике који леже у нашем гробљу, он је упокојио, иако неписмен уз свештенике је научио све упокне молитве, јер свештеник чија се парохија протезала на три општине – Травник, Витез и Нови Травник, није свуда стизао.

Идемо кроз гробље и чика Јевто ми објашњава, као да је имао неки предосјећај да нам је то задње виђење гробља, гдје је ко упопан од бројне чељади за коју сам чуо само из прича.

„Ево овђе су ти Савићи који су изумрли, Бог да им душу прости! Познавô сам неке од њих. Они су вама били ближи сродници, сигурно су ти твоји причали о њима.

Кућа им је била онђе ђе је сад Вејсилова кућа, а засеок Цвитановићи и јест добио име по некој њиховој Цвитановки. Мој покојни ђед је причо, да им је за један дан умрло четверо јакосне чељади у то доба кад је владала куга. Неки старији људи су причали да и она два крста што се не могу прочитати њима припадају. А овђе је гроб старог Перуна Ђогатовића. Био је то напредан домаћин, кућа им је тада била онђе у Атифовој башчи. Ја се сјећам кад су они то продали и отишли тамо ђе сад живе. Ево ти Богде и његове жене. Наки чо'јек, мој мили Боже, а ево лежи без икаквог обиљежја, а син им, кажу, не зна шта ће с парама. Ево гроба Алексе Малиновића и његове Боје. Сјећаш ли га се? Што је тај чојек имо лаку руку и вољу да окалеми воћку, то се више неће родити. Све ово што знаш воћа по државним мерајама и међама, све је то Алексино дјело. А казив'о је, покој му души, да нема веће гријоте ко окалеми домаћу воћку на трнови глог. Говорио је да је он то некад урадио и да се једва извидо од тог грија. Ово је гроб Станка Малиновића. Кад оно убише оног Кенедија, дође Младинко Малиновић с једним чо'јеком за кога рече да је Никин син, вели, свршио неку вел'ку школу, живи у Новом Саду ђе је у рату доспио као дјечак. Питају они мене – би ли им тачно мого рећ' ђе је упопан Станко. Како нећу знати, побогу брате, ја, мој Алекса и Данко, као дјечаци му копали гроб од девет ујутро до један сат иза поднева. Дојдосмо овди и ја им показа гроб без лутања. Онај му син отиш'о и одма наручио овај споменик, а друге недеље дошли и поставили га. Ево, и сад је један од најбољих у гробљу. Ево Данке Бузанчића, чојека којег смо сви волили. Покој му души и лака му црна земља, онаки богаљ у квргу збијен, а онаку писменост и онолико знање није имо жив створ. Кома гођ је он написа молбу и жалбу, све су добиле. Сви бјелобучки и пулачки пензионери примају пемзије с њего-

вом руком. Ево ти Васе Шарића! Јеси га упамтио, умро је педесет и прве у јесен! Тај човјек, то ти је сигурно покојни Данко прич'о, обиш'о је читав свијет, још у оно вријеме. Тад су се ти људи звали барабе. У Америци је радио ће се злато вади, па им, каже, по завршеном послу Американац и у уста глед'о да није ко под језик сакрио драм злата. А у тој земљи, говорио је и свачим се клео, нема никакви` закона, сваки чојек при себи има ливор, а чо'јека мореш упуцати само што те криво поглед'о. Ето што ти је чо'јек, обишо Америку, ратов'о на Солунском фронту, живио у Београду, Сарај`ву, Вишеграду, Травнику, и на крају дош'о на своје огњишће да умре. Цаба је, чо'јека вуче гробље ће су му предаци! Овдје му је жена Јелена коју је дово из Сарај`ва. Што ти је женска ћуд, рођена у Сарај`ву, школована, из богате куће, а ето за Васом дошла у ову нашу вукојебину. Јелена нам је, покој јој души, некол`ко пута причала да је била свега десет корака удаљена од мјеста ће је Гаврица Принцип устр`јелио Фердинанда и жену му.“

Старац пређе неколико корака па стаде, тек кад му приђох, он настави:

„Овдје је Јово Невић, чуо си за њ. Мајстор какав се неће родити. За њ се говорило што око веже то рука начини. У то вријеме, све куће и штале по нашем селу он је поградио. А чини ми се да је још бољи ловац био. Нејма звијери у нашим горама да је Јово није уловио. Овђе је гроб, видиш слабо се и разазнаје, од покојног Ристе Васиљевића! Снажан момак, чини ми се да се је са међедом уватио, да би га савлад'о. Возили Дервићи нека брвна за кућу, и онђе у Тришњику им се брвно откондрља у поток. Сиђу њих четворица да га изнесу, јес` врага, не могу га ни на ону међе изнијети. Наишо Ристе однекуд и угледо их ће се килаве. Каже он њима да ће га он сам изнијети на пут. Они – не мереш, он – могу, окладе се они по

литар ракије. Ристе сиђе доље, уз њиову помоћ брвно набаци на леђа и изнесе га на пут. Али одмах потом заболело га стомак, уј-ај, ставе га на коња и понесу у Турбе доктуру, умро Ристе на Љунином хану. Доктур реко да му је пукла нека трбушна марамица. А ево ће су ваши! Ево крста Кике покојног! Никола му би име, а сви смо га звали Кико. Изгубио ногу на Солунском фронту па му Краљевина уздурисала дрвену протезу. Ми, дјечаци упустимо говеда овдје у ваш Маринковац, а он лети са својом кево, ми побјегнемо, он баци кеву за нама, а Данко покојни узме кеву па је баци вамо низ ово стрмо. Онда нас он моли и преклиње да му је донесемо. Ех дјечија посла. Баби Јованки сте ударили добар споменик, али није брате требало да је овако уз саму ограду укопате. Чуди ме да је Вељко то дозволио. Стари људи би рекли да виђенијој чељади не приличи гроб украј гробља.“

Одатле се чика Јевто упути према јабуци испод капеле. Корача као да гробље премјерава, мислим хоће ми причати о роду јабуке, кад он стаде поред гробова гдје су његови покојници. Сагнуо се и око једног гробића одгулио неколико бичева сасушене траве, потом се усправио и колутајући црним очима рекао: „Овдје је укопан мој син Лазар! Чуо си за њ? Имо је пет година кад је умро, а било је то оне године кад је краљ Александар убијен. Никад ме так'а жалост није поклопила, мислио сам памет ће фрцит'. Али ето вријеме све ране зац`јели. Овђе ми је прва, овђе друга жена, а ја сам мојима реко да мене са'ране овђе код мог Лазара.“

Мало се замислио са неким одсутним погледом, онда се трже као из сна, омахну главом па рече:

„Чо'јек снује, а Бог одлучује. Хај знај како ће завршити тај рат што се води у 'Рваској. Ако се пренесе 'вамо, неће ни нама бит добро. Ко зна д`јете, ће ће ко заврши-

ти? Ето за нашије четрнест људи отјерани` на почетку четерес прве, још се ни до данас није сазнало ће су завршили. Ево ове липе поред гробља, на Јеленин приједло да им то буду споменици, засадили смо их ја и Саво. Види колика су та дрвета израсла за двадесет година. А ено видиш ону стијену у оној страни, ондје сам се ја скриво прошлог рата. Некад онамо некад у мом гају. Да ти не причам шта се је све предеверало, чуо си, а ево враг опет уноси мржњу и плете своје коло“, рекао је старац сјетно и љутито пљунуо преко ограде.

Чика Јевто је предосјетио зло. Враг је поново успио да нас увуче у своје коло. Деведесет и друге и овдје је избио вјерски рат. Срби из Бијелог Бучја, поучени и застрашени прошлим ратом, груписали су се у одвојени српски заселак Бешлију. Клисура, која дијели Бешлију од засеока у ком су муслимани, спонтано је постала линија раздвајања, а линија фронта са ископаним шанчевима, протезала се од Деспотовића до Ђогатовића кућа. Испред Ђогатовића кућа, тако рећи у самој њиховој авлији, било је циганско гробље. Нико није знао објаснити како је циганско гробље тик у њиховом дворишту, али Ђогатовићима то није сметало. Сад је шанац требао прокопати баш кроз средину гробља. Кад су момци приграбили алатке да ров прокопају до прве куће међу њих је бануо чика Јевто. Одласком са свог огњишта, он није имао мира, свакодневно је обилазио момке по рововима, храбрећи их својим присуством. Види он шта су момци канили, те их пита, куд ће ров даље ићи. Неко му показује руком и рече – преко гробља. „А то ни за живу главу да нисте урадили. Гробље јест циганско, али мртви се морају поштовати чији су да су. Запамтите, ако шанац прокопате кроз гробље, неће вам издобрити!“ Старац је то изрекао са нарочитом богобојазношћу и отишао. Тих неко-

лико ријечи било је довољно да момци промијене одлуку, те шанац ископају испред гробља. Ратна линија која је тада успостављена, није се мијењала до свршетка рата.

Ратовало се три и по године, било је погинулих и на једној и на другој страни. Наши момци су дурбинима гледали како им се пљачкају куће и токи-воки апаратима дозивали дојучерашње другове, да се не килаве са бојлерима пуним воде, већ да прво из њих воду испусте. Неколико мјесеци доцније рат је постао усуд с којим се живјело. Дојучерашњи другови су се састајали и трговали дуваном и другом дефицитарном робом. Муслимани су имали новац, а Срби су имали робу коју су им скупо продавали. Ту равнотежу реметили су муцахедини који су у Бијело Бучје дошли почетком деведесет и треће године. Смјестили су их у кућу мога стрица и ту су остали до деведесет и шесте године. И тако се рат и ратно стање одвијало до Светог Арханђела 1995. године. До тада ни једна српска кућа није била срушена.

Послије Дејтонског уговора, сви Срби из Бијелог Бучја су се расули широм Републике Српске. Иако је успостављен мир и гарантована слобода кретања, нарочито кад се радило о посјети пријератним пребивалиштима, нико од наших се није усуђивао отићи у Бијело Бучје, баш због муцахедина о којима су колале стравичне приче. Свеједно, до сваког нашег одраслог чељадета допро је глас, да су одмах послвије Дејтона, све српске куће порушене, сем куће мог стрица, у којој је још увијек боравила група муцахедина. Куће су порушене и попаљене свима који су отјерани са својих огњишта, па то ни за Бјелобучане не бјеше никакво изненађење. Али, истовремено са жељом да се посјети гробље и мртвима ужежу свијеће, наметало се и питање да ли је срушена капела и оскрнављени споменици као што је био случај са неким српским гробљима око Турбета. Тек у априлу деведесет

и шесте разнио се глас да нам је гробље потпуно затрто. Убрзо се чуло да је свједок тог страшног призора био Гојко Шариф, човјек који је живио у Витезу а и рат је провео тамо. Гојко је, кажу, три пута ишао у Бијело Бучје с намјером да оцу, матери и брату ужеже свијеће, али сваки пут су га муслимани одвраћали од те намјере убјеђујући га да је сав прилаз гробљу као и само гробље минирано. Али, четврти пут Гојко је у село пошао пјешке, пролазећи преко Кауринових њива. Угледао је да од капеле и два гроба на новом Каурском гробљу нема ни трага, бацио је поглед према нашем гробљу, одатле се добро видјело, а чим је примијетио да нема капеле, све му је било јасно. Отишао је тамо и видио посљедице невиђеног одљудског вандализма. Гробље је просто било поорано, а од споменика ни трага. Кажу да је тако разгоропаћен отишао пред цамију и ту грдно изружио дојучерашње комшије и кумове и, за чудо божије, нико му није поговарао, само што је његов кум Ариф рекао да га је стид због тога.

Али, једна древна народна изрека каже: земља се заклела човјеку да ће га послје смрти примити у своју утробу и кад вријеме сазрије одаће све његове тајне које је имао за вријеме живота. Вријеме је брзо сазрело, сазнало се ко су четворица зликоваца који су послје рушења српских кућа с тенком отишли на гробље, гањали га по гробљу све док све споменике нису здробили, а гробље претворили у поорану њиву. Да се не повјерује, вођа те групе био је унук оног мудрог Суљана који је сва гробља поимао светим мјестима. Или одљуд није имао ништа дједово у себи, или су му се црви размножили у глави, ил' је набујалом мржњом управљао лукави сотона. Ријечи његовог дједа Суљана, који је говорио да нема хајвана и звијери на овом дунајлуку, који ће починити

зло које почини инсан кад му дође погодан вакат, одзвонале су као црквено звоно.

А кад је неко, послје учињеног злочина, упитао одљуда шта су му мртви криви, он је као херој сталожено одговорио:

„Зар вам није јасно да је Србима највише стало до њихових гробаља. Куће они могу обновити, али гробље им је уклоњено за сва времена. А и у Курану пише да муслимани могу поорати кршћанско гробље ако се они у њега не сахрањују.“

Ово не пише у Курану, већ у збирци Канон-и раја коју је за хришћане и Јевреје 635. године у Дамаску написао други калиф Омар ал Катаб, а једино су је Турци примјенивали у Босни и Србији. Али свеједно, знајући добро тог одљуда, сумњам да је то произишло из његове главе.

Све приче које сам чуо о том злочину, ја никако нисам могао сјединити у некакву јасну слику, годину дана прије ове писаније, отишао сам с рођаком да сопственим очима видим, јер своје очи сам одувјек сматрао најбољим свједоцима, шта се стварно десило са гробљем. Сам од себе, тај јесењи дан, бијаше тмуран, тужан и самотан. Српске куће, штале и друге помоћне грађевине у Бијелом Бучју, не да су биле спржене и порушене какве сам већ гледао од Доњег Вакуфа до Турбета, већ је и камење из темеља однесено, а кућишта бјеху освојена халугом и ижђикалим шибљем. На такве и сличне слике већ сам свикао гледајући телевизијске емисије, па ме то и није нарочито шокирало. Али кад сам се приближио и кад сам са најближе међе погледао гробље, умало се нисам срушио од тог страшног призора који ми је паралисао душу. Ни очи ни разум нису могли да повјерују да је човјек у стању такав злочин починити над мртвима, на крају другог миленијума. И овог пута се показа да су само свемир и људске глупости бесконачни. Претходно сам

изгубио родитеље и неколико драгих особа у породици, доживио сам и неке природне катастрофе, шест ратних мјесеци сам провео у Новом Травнику, доживио и видио много стравичних насиља и убистава, изгубио сам сву имовину која се генерацијама стицала, али све то није изазвало такав ужас у мојој души као затрто гробље. Било је то неко необјашњиво стање у ком су се сударали очај, гњев, туга, презир и понижење.

Један тренутак, као парализован, давио сам се у мору очаја, туге и беспомоћности и жалио што припадам врсти која је обољела од болести којој, чини ми се, нема лијека. То више није био онај драги крајолик који сам волио од раног дјетињства, сада су очи гледале чудан простор, необјашњиво смањен, нагрђен и у шуму претворен. Умјесто надгробних споменика видио сам ижђикалу брезову шуму, већ у то вријеме је било бреза које су се могле употријебити као рогови за мањи кућерак. Бетонски темељи капеле, обрасли бујадиком и копривама; пањеве посјечених липа окруживало је мноштво ижђикалих нових младица, између бреза сасушена трава и бујад. На једној брезе, која би на самом улазу у гробље, бијаше окачена жута табла са мртвачком главом и натписом: пази, минирано је! Видјевши то кроз главу ми је прострујала мисао, откуд мене ако је гробље затрто и пошумљено послје Дејтонског споразума? Поглед закован за таблу упозорења, спуштао се низ брезу, и где чуда, на земљи поред стабла једна мртвачка лобања. Помислих да ми се привиђа, те упитих рођака који је стајао поред мене, је ли то лобања поред оне брезе. Он устреми поглед и потврди да јесте. Тад ми је у мисли ускочио Змајев стих: „А те кости, смејаше се Бог да прости.“ У том тренутку пожелио сам да на некадашњем улазу у гробље подигнем један огромни стуб и на његовом врху окачим једну велику таблу на којој би написао: „Овај злочин који сте ви

учинили нама, ми никад нећемо другима!“ Опчињен стравичним призором и мртвом тишином каква само може на гробљу бити, у мисли ми је ускочио чика Јевто са оним својим казивањем о нашим покојницима. У једном тренутку, неког метафизичког стања, све оне костуре које је он спомињао, видио сам како дрхте држећи се за брезове жиле. У тај мах зашустало је жуто брезово лишће, а са супротне стране се огласила кукавица. Очас иза тога на брезе се спустило јато гавранова. Заграктали су као некакав жалосни хор. Тај мистични тренутак ни највјештији писац не би могао вјеродостојно изразити.

С гробља смо отишли у Травник, представницима Међународне заједнице сам објаснио одљудски вандализам, те их замолио да барем разминурају, ако је већ истина да су по гробље прострте mine. Све су прибиљежили и обећали да ће то урадити што прије. Како онда тако и дан-данас. А да зло буде још веће и жалосније, званична власт никад није осудила овај злочин над нашим мртвима. Злочин се прикрива, јер су зликовци претходно окићени орденима хероја. На крају ове истините исповијести, остало ми је једино да им преко овог записа поручим: гробље сте затрли, али наше успомене на наше мртве нису затрте, што показује и ова писанија.

ПОТРАГА ЗА ИЗГУБЉЕНОМ ДУШОМ

I

Била је михољска јесен, модро небо, пожутјело лишће и мирис ваздуха наговјештавали су блистав и топао дан. Иако бијаше још јутро, на перону аутобуске станице много дотрајалих аутобуса и оскудних путника са похабаним торбама, платненим цекерима и провидним најлон-кесама. Претежно оронуро и запуштен свијет, суморних лица, лица која не показују ни трупку радости због путовања. Суморност и меланхолију, умножава неколико жена у црнини, на чијим лицима су, чини ми се, још видљиви трагови суза. Посматрајући неке од њих, помислих како ће ми се пут од Бањалуке до Београда двоструко одужити, ако нека од тих ожалошћених жена заузме сједиште поред мене. Немам никакву фобију од црнине, али имам мекано срце, нарочито ако се ради о мајкама које су изгубиле дјецу, а њих је понајвише у овом поратном времену. Утом је наш аутобус пристао на перон. Путници, иако сви имају купљене карте, из навике су похрлили да што прије уђу и нису много хајали што возач опомиње да се не гурају и да торбе и веће завежљаје ставе у пртљажнике. И само што сам сјео на своје место, млађа жена у црнини је застала поред мог сједишта. Чим је погледах, сјетих се да сам је претходног дана видио у цркви Свете Тројице. Тамо је стајала поред сточића надамак улазних врата нудећи кољиво и ракију за покој ду-

ше. Прије него сам узео кољиво и попио чашу ракије, упитао сам ју, коме је и који је парастос.

– Седмица мом покојном мужу! – рекла је тихо и тужно обореног погледа. Сад је стајала поред мене и скоро истим гласом истиснула да је њено сједиште на броју седамнаест. У праву су мудраци који кажу да је лице младе жене писмо, на коме се одмах прочита и срећа и несрећа. Бијаше то жена од својих тридесет и пет-шест година, сува и озбиљна, али и поред црнине која ју је чинила таквом мрачном, стас и црте лица су је сврставале у привлачне жене. Прије него је пришла сједишту, скинула је црни мантил, потом црни вео који јој је покриво косу сврнуту у клупку на потиљку, ставила га у рукав мантила, који је објесила на закачку изнад главе. Није ме препознала, гледала је на перон, а чим је аутобус кренуо, из ташне је извадила књигу и почела читати. Ја сам разавио новине. Кад је дошао кондуктер и затражио карте, жена је преклопила књигу и одложила је на крило. Летимично погледах наслов: *Момо Капор „Сто недеља блокаде“*. Испостави се да ја и жена у црнини имамо нешто заједничког, јер је Капор и мени драг писац. Она је прва престала са читањем, те ме уз извињење упитала да ли знам кад аутобус стиже у Београд. Одложивши новине, одговорио сам јој да то не зна ни возач који вози, јер много тога зависи од стања на граничним прелазима. Рекла је да јој авион полијеће у осам сати, и изразила сумњу да ће стићи на вријеме. Да би је ослободио те сумње и страха, рекао сам јој да ћемо, и у најгорем случају, у Београд стићи два-три сата раније. Тада сам јој рекао гдје сам је видио јуче и тако је отпочео наш разговор. На почетку се наметну да једно другом кажемо одакле смо и гдје смо се скрасили, а пошто испаде да смо се обоје отиснули у туђе земље, слиједила је прича о избјегличким мукама које су претходиле томе. Нешто ми је говорило да је пат-